

Министерство
на образованието и науката

АЗ·БУКИ

Национално издателство
за образование и наука

**БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ЛИТЕРАТУРА**

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

ИСТОРИЯ

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

**МАТЕМАТИКА
И ИНФОРМАТИКА**

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

**ПРЕДУЧИЛИЩНО
НАЧАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ
ПЕДАГОГИКА**

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

**ХИМИЯ
ПРИРОДНИТЕ НАУКИ
В ОБРАЗОВАНИЕТО**
астрономия
биология
география
физика

**ПРОФЕСИОНАЛНО
ОБРАЗОВАНИЕ**

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

**СТРАТЕГИИ
НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА
И НАУЧНАТА ПОЛИТИКА**

Научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

Философия

Българско научно-методическо списание
• Година XX, 2012 • Класик 1

**Чуждоезиково
обучение**

Научно-методическо списание
• Година XXIX, 2012 • Класик 1

Избрано

от текстовете, публикувани в списанията
на Национално издателство

АЗ·БУКИ

www.azbuki.bg

37 14 – 20 СЕПТЕМВРИ 2017 Г.

Възникване и политическо развитие на Стара Велика България

*Откъс от „Стара Велика България и възходът
на уногундурите при кан Кубрат“*

Станимир Стефанов Звездов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

В началото на VII в. в Западния Тюркски каганат каганската власт отслабнала значително и във вътрешнополитически план се образували две големи фракции или племенни съюзи, включващи по пет племена, които влизат в противоборство за властта над Каганата. Едната фракция била Дулу, която заемала областта на Седморечието и Западна Джунгария, а другата – Нушиби, се намирала в Западен Тянь-Шан. След 604 г., при смъртта на каган Кара Чурин, на власт бил качен малолетният му внук, който попаднал под влиянието на фракцията Дулу. От тази година нататък се поставя началото на политическата нестабилност в Западния Тюркски каганат, който след серия от кървави вътрешни междуособици между двете фракции на практика се разпаднал. Установяването на власт на претендента на Нушиби през 612 г., превратът на водача на Дулу – Моходу-Хеу (Кюлюг Сибир хан), през 630 година и смъртта му на следващата година, след като на страната на Нушиби застанали и повечето от същинските тюрки, според много от изследвачите са свързани пряко с историята на зараждането на Стара Велика България и възхода на уногундурите при Кубрат. Но някои податки в изворите намесват в политическата ситуация на Прикавказието и Северното Причерноморие и аварския фактор. В „Бревиуарий“ на патриарх Никифор се споменава следното: „По същото време господарят на уногундурите, Кубрат, племенник на Органа, въста-

Заглавието е на редакцията

www.history.azbuki.bg

Главен редактор
Проф. д-р Пламен Митев
E-mail: plamdm@abv.bg

Редактор
Д-р Албена Симова
0889 88 21 83
Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71
E-mail: history@azbuki.bg

Съдържание на сп. „История“, кн. 4/2017:

ПОГЛЕД НАД БАЛКАНИТЕ

Стара Велика България и възходът на уногундурите при кан Кубрат / *Станимир Звездов*

Прояви на ислямизация в Анхилска каза през XVI – началото на XVIII век / *Димитър Ницов*

Отношенията на шериятските съдилища с държавната власт във Вардарска Македония 1918 – 1941 г. и ислямската религиозна общност / *Рейхан Мандак*

**РЕЦЕНЗИИ
И АНОТАЦИИ**

Нова книга, представяща документалното наследство на Светата Търновска митрополия / *Иван Русев*

ХРОНИКА

XIV международен конгрес по османска социална и икономическа история / *Нина Христова*

**ПАЗИТЕЛИ
НА ПАМЕТТА**

Историческата памет в контекста на спасяването на евреите по време на Втората световна война. Уводни думи / *Матеуш Штитма*

Помощ за евреите по време на Втората световна война. Нови аспекти / *Марчин Уринович*

Съветът за помощ на евреите („Жегота“) в структурите на полската нелегална държава / *Валдемар Грабовски*

Евреи, избягали от гетата и лагерите на територията на окупирана Полша в периода 1942–1945 г. / *Гжегож Берент*

нал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отправил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те запазили до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций“. За да можем да се ориентираме в разнопосочната информация на изборите, нека погледнем в по-широка перспектива политическите процеси в района на Прикавказието, Северното Причерноморие, както и сложните взаимоотношения между сасанидски Иран, Византия, Западния Тюркски каганат и Аварския каганат през 20-те и 30-те години на VII в.

През 626 г., докато основните персийски сили обсаждали Константинопол от азиатския бряг, а авари, славяни, прабългари и гепиди – от европейския, византийският император Ираклий действал в Лазика, опитвайки се да намери подкрепа сред местните племена, за да удари в тила персийските войски. Аланите, грузинците и арменците по-това време са приели персийската власт, за да опазят земите си от опустошението. Съюзът на Ираклий с лазите и абазгите се оказва крехък и непостоянен. В тази ситуация императорът се оказва без съюзници в Прикавказкия регион. Неочаквано обаче в този критичен момент Ираклий получава помощ от тюрките, чийто каган Тун Джабгу хан изпраща войски, които заедно с хазарското опълчение атакуват и превземат укрепленията на Дербент, опустошават Иберия и обсаждат Тифлис (днешен Тбилиси). Там войските им се срещат с тези на Ираклий. След двумесечна безуспешна обсада тюрко-хазарската войска се оттегля. През 627 г. Ираклий сваля обсадата на града и с войските си потегля на юг, където разбива остатъците на персийската армия в Месопотамия и обсажда столицата им Ктезифон. През 628 г. е сключено примирие, но то е само между перси и византийци. Тюркският каган изпраща отново армията си срещу Иберия, обсажда отново Тифлис и градът този път е превзет и напълно опустошен. След това се оттегля и оставя кавказките дела в ръцете на сина си, който през 629 г. превзема земята на аланите, а Армения е опустошена през 630 г. Според мнението на повечето изследвачи в тези събития определяща роля имат както тюрките, така и хазарите, които изглежда имат вече важно значение в района на Прикавказието. Но според късните съчинения на патриарх Никифор и Теофан Изповедник (IX в.) в района на Приазовието и река Кубан на преден план излязла нова сила в региона – гържавата на уногундуриите – българи и котраги, Стара Велика България. Политическата и етническа ситуация в региона на Прикавказието и Северното Причерноморие през първата половина на VII в., осветлена твърде откъслечно от изборите, поражда редица въпроси, които в по-голямата си част са все още дискуссионни.

– Кой е този хунски владетел, който се покръстил в Константинопол около 619 г., и може ли той да се отъждестви с Органа или Кубрат?

– Мога ли да се отъждествят Гостун от „Именник на българските ханове“ и Органа от съчинението на патриарх Никифор?

– Коректно ли е отъждествяването на водача на тюркската фракция Дуду – Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), с Органа?

– Кога се поставя началото на гържавата, оглавена от Кубрат, и мястото ѝ между Аварския каганат и Западния Тюркски каганат?

– Котрагите и отъждествяването им с кутригурите?

В „Бревиарий“ на патриарх Никифор се съдържа едно интересно свидетелство за покръстването на някакъв хунски владетел и велможите му в Константинопол през 619 г., което не се приема еднозначно от изследвачите. Според Васил Златарски (1866 – 1935) това известие се отнася за Кубрат, сравнявайки го с известието на Йоан Никуски (VII в.). На подобно мнение е и Васил Гюзелев. Юлиан Кулаковски (1855 – 1919) свързва този неназован хунски владетел с вуйчото на Кубрат – Органа, към мнението му се присъединява и Петър Петров. Михаил Артамонов (1898 – 1972) не приема отъждествяването с Кубрат или Органа, но го свързва по принцип с прабългарите, като смята, че има връзка на това известие с по-късните, които споменават за епископия Оногурия. Веселин Бешевлиев (1900 – 1992) също отхвърля хипотезата на В. Златарски, приближавайки се до мнението на М. Артамонов, приемайки, че това известие на византийския хронист намира обяснение с по-късните известия за епископиите Оногурия и Хуни, споменати в един епархийски списък от VIII в., но с тази разлика, че той не отъждествява уногундурите с оногурите. Според него е много вероятно това известие да се отнася за вуйчото на Кубрат – Органа. Александър Бурмов (1911 – 1965) смята хуни и българи за различни етноси във византийските хроники и затова не приема отъждествяването на този вожд с Кубрат – владетел на уногундурите-българи и котраги. Рашо Рашев (1943 – 2008) приема, че това сведение се отнася най-общо за прабългарите, без да се наема да прецизира дали става въпрос за Органа, или за Кубрат. Подобно мнение застъпва и Христос Димитров, като смята идентичността на този хунски владетел с Органа за по-вероятна хипотеза. Живко Войников напоследък също приема, че този хунски владетел е Кубрат. Георги Атанасов напоследък продължи твърдението, че този хунски вожд е Органа, като го свърза и с един пръстен, открит край Малая Перешчепина, където уж се чете Органа. Но остава въпросът, ако този владетел е действително Органа или Кубрат, защо не му е споменато името, след като и двете личности са добре познати на патриарх Никифор, както ясно се разбира от по-късните известия в историята му.

Друг въпрос, който буди дискусии, е свързан с личността на Органа, спомената в историята на патриарх Никифор, и тъждествеността му с наместника, споменат в „Именник на българските ханове“ – Гостун, управлявал преди Курт (Кубрат). В тази връзка ще напомним и водача на племенния съюз Дуду – Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), за когото споменахме вече. Датировката на събитията, свързани с управлението на наместника Гостун и Курт (Кубрат) от „Именник на българските ханове“, първите български управници след легендарните епохи Авитохол и Ирник, се свързва с мнението на Омелян Прицак (1919 – 2006), който, правейки анализ на цикловете календарни години от този източник, приема за отправна точка смъртта на хунския вожд Атила (453 г.), идентифициран в случая като Авитохол, към която, като се прибави 150-годишният период на управлението на Ирник, за начална дата на наместничеството на Гостун се получава 603 г. Като се прибави към нея двегодишното му наместничество, за начална дата на управлението на Курт (Кубрат) излиза годината 605. Това мнение се приема от повечето съвременни изследвачи. В същото време, в разказа на цариградския патриарх Никифор (806 – 815) за изгонването на аварите от Кубрат се споменава, че той бил племенник на Органа – явно, личност добре известна на византийците. Към това, като се прибавят и сведенията от хрониката на Йоан Никуски за покръстването на Qetrades – племенник на

Киерпâкâ, който прекарал детството си в Константинопол и бил близък приятел и съюзник на император Ираклий, потвърждаващо се и от патриарх Никифор, заедно с личността на Гостун, спомената като наместник преди Курт (Кубрат) в „Именник на българските ханове“, и като се съпоставят данните от трите източника, излиза, че трите двойки от изворите (Органа и Кубрат; Гостун и Курт; Киерпâкâ и Quetrades) представляват различни транскрипции на имената на едни и същи личности. Макар това мнение да среща критика от множество изследвачи, напоследък то се приема от други за напълно вероятно. Въпреки това твърдението на Гостун и Органа все още не е доказана убедително, което пък връща в обращение старата теза за аварския фактор.

Каква е хронологията и политическата история на държавата, образувана от Кубрат? Въпросът за хронологията е сложен, защото разполагаме само с някои податки в източниците, които не дават достатъчно информация, за да се състави пълна и задоволителна хронология на историята на Стара Велика България и управлението на Кубрат. От данните на Йоан Никиуски и патриарх Никифор се разбира, че Кубрат прекарал детството си в Константинопол, където бил покръстен, а по-късно получил и титлата патриций. Както и че били установени съюзни отношения между Кубрат и Ираклий. В разказа на патриарх Никифор за изгонването на аварите се споменава, че Кубрат е владетел на уногундурите. По-късно в хрониките на патриарх Никифор и Теофан Изповедник, когато вече е образувана държавата му, той е титулуван владетел на уногундурите – българи и котраги. Началото на държавата се поставя най-общо в началото на 30-те години на VII век. Но споменатото изгонване на аварите все още буди дискусии по много въпроси, най-вече по чия власт се намирили прабългарите, преди Кубрат да извоюва независимостта им – пог властта на Аварския каганат или на Западния Тюркски каганат. От източниците е ясно, че Прикавказието попада пог властта на тюрките между 60-те и 70-те години на VI век. По-късната акция на хазари и тюрки в помощ на Ираклий потвърждава, че властта им се е запазила в този ареал, въпреки че има мнения, които говорят за независими хазари по това време, но това е малко вероятно и не се приема. Интересно е да се спомене, че и фракцията Дулу, чийто лидер Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан), извършил преврат през 630 г., вземайки властта в ръцете си, твърде много прилича на династията Дуло, упомената като българска в „Именник на българските ханове“. Освен това в дейността на този тюркски княз, описан от китайските източници, се споменава, че той около 630 година „отделил от държавата (Западния Тюркски каганат) малко ханство, а себе си обявил за върховен хан“. При избухналата гражданска война в Западния Тюркски каганат в периода 630 – 631 г. според Артамонов и Лев Гумильов (1912 – 1992) западните области пог тяхна власт се отцепили, като от ситуацията се възползвал и Кубрат. В тази връзка, се правят и аналогии между Органа и Моходу-Хеу (Кюйлюг Сибир хан). Но при тази интерпретация на събитията как може да се тълкува тогава известието на патриарх Никифор за изгонването на аварите? Мненията по въпроса са разнопосочни и могат да се класифицират по следния начин:

– хипотеза, която приема, че Кубрат се разбунтувал действително срещу аварите, както описва събитията патриарх Никифор;

– хипотеза, която приема, че прабългарите се намирили пог тюркска власт и едва след гражданската война в Западния Тюркски каганат 630 – 631 г. Кубрат успял да извоюва независимостта на народа си.

В съвременните интерпретации се възприема го голяма степен като сигурен факт, че Западният Тюркски каганат е доминирал в региона на север от Кавказ до река Дон от 60-те или 70-те години на VI в. до събитията от 630 – 631 г. Вътрешните междубособици между двете политически групировки Дулу и Нушиби, които разделили, на практика, подчинените племена на два враждуващи лагера, според мненията на някои историци, градящи се до известна степен на косвени данни, предопределило и по-късната враждебност между хазари и прабългари за контрола на Прикавказките степи. В по-широк план, хазарите се явяват пряк наследник на

Западния Тюркски каганат с всичките му традиции, и най-вече с управляващия рог Ашина, който след разгрома на Моходу-Хеу през 631 г. се качил на власт отново чрез подкрепата на Нушиби. При разгрома на западните тюрки от китайците през 657 г., заличил държавата им, управляващият им рог бяга при хазарите, чиято роля постепенно нараства в района на Прикавказието. В същото време, прабългарите били свързани с Дулу, чието падане от власт ги тласнало към сепаратизъм. Но освен тези вътрешни процеси в Западния Тюркски каганат на преден план изпъква и Оварският каганат и неговото влияние в тогавашните политически процеси. Сред войската на тюрките в Кавказките войни по времето на Ираклий се споменават хазарите, но не и прабългарите. Това кара Гумильов да смята, че прабългарите в началото на VII в., преди отцепването си от тюрките, са охранявали най-западната граница на Каганата точно от аварите. От друга страна, сближението на Кубрат по-късно с византийците според други учени е изключително с антиаварска насоченост и това се потвърждава и от сведенията на патриарх Никифор за изгонването на аварите, чието тълкуване, както видяхме, е все още дискуссионен въпрос, но чиято достоверност се приема от повечето учени. Макар да не може с пълна сигурност да се посочи точната година на възникване на Стара Велика България, най-общо повечето изследвачи приемат, че в началото на 30-те години на VII в. тя вече е била факт.

Пълния текст четете в сп. „История“, кн. 4

Потенциални граматични факти в съвременния руски език

*Откъс от „Потенциални явления
в граматиката на съвременния руски език
(вторични имперфективи)“*

Борис Норман

Важно място в описанието на граматиката на руския език заемат фактите, които се приемат за потенциални. Речь идет о грамматических формах, «которые фактически почти никогда не встречаются, но при необходимости все же могут быть образованы по общим правилам русского словоизменения. <...> Потенциальная форма образуется, когда это требуется, легко и однозначно; соответственно, в словаре никаких помет не дается. Примеры потенциальных форм такого рода: мн. число от гуета, нейтралитет, гордость (соответственно гуеты, нейтралитеты, гордости), краткие формы от пограничный, сосновый (соответственно пограничен, погранична и т.д., соснов, соснова и т.д.)» (Zaliznyak, 1987: 7).

Существуют и другие понимания потенциальных грамматических явлений. Иногда при этом имеются в виду языковые формы, которые встречаются в узусе, но никак не могут быть кодифицированы, не приемлются литературной нормой, либо формы, которые имеют очень узкую сферу употребления: они ограничены дискурсивными или социальными условиями. Есть и такая точка зрения, согласно которой потенциальное явление, будучи реализовано в тексте, тем самым перестает быть потенциальным (Zubova,

Заглавието е на редакцията

www.foreignlanguages.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.н. Димитър Веселинов
E-mail: d_vesselinov@yahoo.fr

Редактор

Николай Кънчев
0888 81 56 45

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: foreignlanguages@azbuki.bg

Съдържание на сп. „Чуждоезиково обучение“, кн. 4/2017:

ПРИЛОЖНА ЛИНГВИСТИКА

Потенциални явления в граматиката на съвременния руски език (вторични имперфективи) / *Борис Норман*

МЕТОДИКА

Игрови модели за обучение в компютърна среда / *Николина Искърва*

ЕЗИК И КУЛТУРА

Животът на книгата / *Анна Ангелова*

ХРОНИКА

Ревнителите на руския език в България / *Елена Петренко*

РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ

Обучението по лексика във фокус / *Димитър Веселинов*

Безкрайният път към стародавната истина / *Васил Райнов*

**IX МЕЖДУНАРОДНАЯ
КВАЛИФИКАЦИОННАЯ
ШКОЛА «СОВРЕМЕННЫЕ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ
РУССКОМУ ЯЗЫКУ
КАК ИНОСТРАННОМУ»**

Приветствие / *Надя Кантарева-Барух*

Университеты-участники

Профессиональная методическая подготовка молодых русистов в Европе / *Галина Шамолина*

Учебные тексты: антиномии и типологии / *Леонид Московкин*

Понятие «владение языком» в российской методической литературе / *Леонид Московкин*

Научно-популярный текст XXI века: лингвистическая публицистика / *Валерий Ефремов*

Игровые формы популяризации русского языка / *Валерий Ефремов, Елена Петренко*

Русский язык интернета: мемы и агрессия / *Валерий Ефремов*

Мифы о русском языке, или наивная интернет-лексикография / *Валерий Ефремов*

Танец и лингводидактика / *Надя Чернева*

Олинговокультурологическом потенциале русского народного танца / *Надя Чернева, Любима Иванова*

Поем по-русски / *Денис Бужин*

Новые интернет-технологии в преподавании РКИ / *Денис Бужин*

Культурологический подход к изучению русского языка как иностранного или кулинарная лингвокультурология / *Денис Бужин*

1999: 52). И если, с одной стороны, потенциальное образование легко переходит в узуальное, то, с другой стороны, «в обширной области переходных фактов практически невозможно объективно установить степень продуктивности модели для различения окказионального и потенциального» (Ibidem). Все это составляет проблематику потенциальности языковых единиц в противопоставлении их реальности или узуальности.

У одного из основателей Пражского лингвистического кружка, В. Матецуса, есть специальная статья «О потенциальности языковых явлений» (Matezius, 1967). Она посвящена колебаниям в выборе языковой единицы, наблюдаемым в речевой практике индивидов на протяжении одного периода. И хотя в центре внимания ученого находятся главным образом фонетические явления, его идеи можно применить и к грамматическим единицам. Если внутри одного и того же общества одним его членам присущи такие речевые факты, как гордости или ссенов, а другим они кажутся странными или вовсе невозможными, то это дает нам основания расценивать данные факты как потенциальные для всего языка: они в принципе существуют, но не обладают той степенью всеохватности, которая должна быть свойственна грамматике. Потенциальность есть важнейшее свойство языковой системы, обеспечивающее ее развитие. А первым формальным ее признаком является низкая употребительность соответствующей формы (редкая встречаемость в текстах), см.: (Norman, 2016).

Как известно, каждый славянский язык по-своему решает проблему видовых оппозиций и общую структуру данной грамматической категории. И болгарский язык на общем фоне выделяется чрезвычайно регулярной (широкой) способностью образовывать от глаголов совершенного вида вторичные имперфективы. Вторичными они называются потому, что образованы от глаголов совершенного вида, которые в свое время уже могли быть образованы от глаголов несовершенного вида. Так происходит в случаях вроде гледам – погледна – поглеждам, карам – накарвам – накарвам, крещя – изкрещя – изкрещявам и т.п. Многие такие болгарские вторичные имперфективы даже трудно перевести на русский язык, например: написвам, отшумявам, попречвам и т.п. И в данной дискуссии о том, как соотносятся лексическая и грамматическая семантика в общих рамках категории вида, болгарская имперфективация служит как раз образцом грамматикализации, см.: (Ivanova, 1967: 85 и др.). Св. Иванчев, говоря об «экспансии» глаголов несовершенного вида в болгарском языке, связывает ее с расширением функций суффикса -ва-, который «по линии неактуального употребления охватывает почти все совершенновидовые основы, от которых образует несовершенновидовые» (Ivanchev, 1971, 197). А К.

Чакырова говорит в данной ситуации о «грамматическом ущербе» (Chakarova, 1998: 172).

Но в данном случае объектом нашего внимания будет образование глаголов со значением вторичного несовершенного вида в русском языке. Это примеры типа кончать – (о)кончить – оканчивать, городить – огородить – огораживать, работать – заработать – зарабатывать, строить – выстроить – выстраивать и т.п.

Акцентологическая модель многих исходных русских глаголов несовершенного вида требует ударения на финали: *смотрим* – но *смотримь*, *стоню*, но *стонать*, *крою*, но *кроить*, *хожу*, но *ходить* и т.п. Чередование звуков [о] / [а] в корне становится здесь для носителя языка привычным, оно участвует в процессе словообразования. Этому чередованию – сотни лет. Но подчеркнем, что оно имеет редуцированный характер, то есть связано с переносом ударения. Иными словами, здесь чередуются звуки [о] и [а] как варианты одной фонемы <о>.

Иное дело – когда [а], приходящее в корне на место исконного [о], оказывается под ударением, т.е. занимает сильную позицию. Это значит, что перед нами – чередование фонем как самостоятельных языковых единиц: *оспорить* – *оспаривать*, *присвоить* – *присваивать*, *заморозить* – *замораживать* и т.п. Можно спросить: какой корень в слове *оспаривать*? Ответ ясен: -спар-. Какой корень в *осваивать*? -Свай-! Какой корень в *замораживать*? -Мораж-! В *выкраивать*? -Край-! И в целом это явление вполне подходит под классическое определение внутренней флексии, то есть чередования фонем в основе с целью выражения нового грамматического значения. Значит, в русском языке существуют варианты корней -спор-/-спар-, -свой-/-свай-, -мороз(ж)-/-мораж-, а также -гол(ж)-/-галж-, -крой-/-край- и т.п.

И первый вопрос, который здесь возникает: почему язык не остановился на формах типа *оспаривать* и *освоивать*? Ведь когда-то вторичные имперфективы имели именно такой вид:

Хвалу и клевету приемли равнодушно

И не оспоривай глупца (А.С. Пушкин).

По-видимому, присоединение суффикса -ива- (*спорить* – *оспоривать*) было недостаточно сильным выражением значения несовершенного вида, недостаточно однозначным. Дело в том, что данный суффикс в русском языке давно использовался для обозначения многократности действия: *говаривать*, *игрывать*, *хаживать*, *брасывать*, *курувать*, *писывать*). А многократность (итеративность) – это не то же самое, что непредельность, значение несовершенного вида, см.: (Isachenko, 1960: 275). И для того, чтобы поддержать имперфективную семантику суффикса, в каком-то смысле продублировать ее, фонема <о> в корне стала заменяться на <а>. (Что же касается собственно итеративных глаголов, то данный подкласс стал постепенно ограничиваться и угасать.)

Процесс вторичной имперфективации с меной гласной фонемы постепенно вовлек в свою орбиту все новые глаголы. Возьмем в качестве исходного список из 10 глагольных пар, который приводит В.В. Виноградов как примеры «продуктивной видовой корреляции» в своем знаменитом «Русском языке» (Vinogradov, 1947: 508). Назовем его Список 1:

Вздрогнуть – вздрагивать

Выработать – вырабатывать

Заготовить – заготавливать

Заобрить – заобривать

Запозорить – запозоривать

Облагородить – облагораживать

Обусловить – обуславливать

Оспорить – оспаривать

Приготовить – приготавливать

Успокоить – успокаивать

Для В.В. Виноградова чередование <о> / <а> в основе этих глаголов столь же закономерно, как чередование согласных фонем (*облагородить* – *облагораживать*, *заготовить* – *заготавливать* и т.п.).

Вместе с тем, ученый замечает, что чередование <о> / <а> не носит всеобщего, всеохватного характера, и приводим список из 15 групп пар, в которых при вторичной имперфективации чередования не происходит. Назовем его Список 2: обезволивать, опозоривать, обуславливать, отсрочивать, опорочивать, подытоживать, приохочивать, захлопывать, прищипоривать, приурочивать, сосредоточивать, узаконивать, ускоривать, упрочивать, уполномочивать (Там же). Эти глаголы несовершенного вида сохраняют фонему <о> в своей основе.

Этот второй список интересен хотя бы тем, что в него попадает глагол обуславливать (в то время как в Списке 1 уже есть обуславливать, с чередованием). Значит, обуславливать и обусловливать – допустимые варианты?

Кроме того, если соотнести эти два списка с данными Толкового словаря Ушакова (который вышел еще до Второй мировой войны, т.е. несколько раньше книги Виноградова, но Виноградов – это важно! – был одним из его составителей!), то обнаруживаются любопытные расхождения. Из виноградовского Списка 1 («рекомендательного») в Словаре Ушакова (Ushakov (ed.), 1935–1940) нет глагола запозагривать, но зато Словарь фиксирует такие имперфективы, образующиеся с меной корневого <о> на <а>, как опорачивать, отсрачивать, сосредотачивать и уполномачивать. Правда, первые два из них – с запретительной пометой «неправ.», а последние два – с пометой «простореч.». Есть тут и обуславливать с пометой «разг.». А вообще Словарь Ушакова довольно широко отражает процесс вторичной имперфективации, в том числе с меной гласной фонемы. Представлены тут вымащивать, перебарщивать, пересаливать, подготавливать, подкапывать и мн. др. Фиксируются также одалживать, озабачивать, ознакамливать, смащивать, но снабжаются пометой «неправ.». Производные от унавозить имперфективы унавоживать и унаваживать трактуются как варианты. Наряду с осваивать, удваивать, утраивать упоминаются устаревшие варианты освоивать, удвоивать, утроивать. В этом смысле Словарь Ушакова оказывается весьма демократичным, он пытается зафиксировать ситуацию в динамике.

Если сравнить с ним вышедший более чем через полвека «Большой толковый словарь русского языка» под ред. С.А. Кузнецова (Кузнецов (ed.), 1998), продолжающий, как говорится в предисловии, «традиции отечественной академической лексикографии», то замечен его нормативный (или нормативистский) уклон. Здесь не приветствуются варианты. И хотя обуславливать и сосредотачивать с пометой «разг.» тут уже зафиксированы, в целом ощутить динамику в образовании имперфективов по этому словарю невозможно.

А между тем, с многих глаголов, ощущавшихся как «просторечные» или «неправильные», в последние десятилетия это клеймо снимается, и они явочным порядком кодифицируются в русском языке. Во всяком случае, из Виноградовского Списка 2 ряд глаголов сегодня спокойно уже употребляется с гласной <а> в основе. Это, в частности, сосредотачивать, уполномачивать, опорачивать; близки к этому узаконивать, приурочивать и приохачивать. Языковой узус постепенно приучает нас к этим новообразованиям.

Более того, в современной русской речи встречаются такие факты, как: обезбаливать (от обезболить), обестачивать (от обесточить), обескравливать (от обескровить), растамаживать (от растаможить), укокашивать (от укокошить), подпарчивать (от подпортить), засталблывать (от застолбить), обанкрачиваться (от обанкротиться), проголадываться (от проголодаться) и т.п.

Приведем несколько примеров из литературы.

Четыре иллюстрации того, как новая идея **огорашивает** человека, к ней не подготовленного (Д. Хармс. Четыре иллюстрации...).

В специализале Дома творчества **накармливают** разными вкусными вещами, а вокруг располагается полудикая природа... (Б. Кенжеев. Обрезание пасынков).

Толик. ...Ты на свой карман работаешь, а я помогаю матери бизнес вести. Если предприятие не вести, как следует, оно – **обанкрачивается**.

Саша. Сам ты «обанкрачивается».

Толик. **Обанкрачивается**, да! (Н. Коляда, Икар).

Разумеется, в разговорной речи, а также в средствах массовой информации данная тенденция проявляется значительно шире и свободнее. Приведу несколько примеров из разговорной речи (собственные записи):

Ты этим особо **не заморачивайся**...

Если человек встает в шесть, так к одиннадцати часам он уже **проголадывается**.

В этой жаре **намачиваешь** простынь, заворачиваешься в нее и пытаешься уснуть, пока она не высохла.

Профессора в Европе **не озабачиваются** тем, как они одеты...

М.В. Всеволодова, ратуя за создание объективной грамматики русского языка, обращает в связи с этим внимание на процессы вторичной имперфективации и приводит из разговорной речи такие примеры с глаголом **захачивать** (производным от **захотеть**), как:

Мне тридцать два, и я только **захачиваю** иметь детей;

Временами я вторично **захачивал** есть;

Поэтому я периодически **захачивала** быть то учителем, то биологом, то инженером, то археологом (Vsevolodova, 2012: 45).

Очень любопытно следующее собственное наблюдение: разговор двух мужчин старше 50 лет (у обоих – высшее гуманитарное образование; разговор происходит в 2015 году). Речь заходит о ситуации в Украине.

А. Эти конфликты обескравливают обе стороны.

Б. достаёт блокнот, записывает.

А. Что ты пишешь?

Б. То, что ты сказал: «обескравливают».

А. Я не мог так сказать. Я сказал: «обескровливают».

То есть участник А, допуская в своей речи чередование <о>/<а>, тем, не менее, оценивает его в данном случае отрицательно.

Как же должны к этому явлению относиться лингвисты, особенно те, которые заняты преподаванием русского языка и стремятся придерживаться литературной нормы?

Блестящий русский филолог М. В. Панов отмечал для глагола в современном русском языке тенденцию к усложнению его формальной структуры, к «морфемному увеличению». Он имел в виду преобразование двувидовых глаголов с суффиксом -ова- в одновидовые с помощью добавки суффикса -ив-: организовывать, мобилизовывать, образовывать и т.п. Этот факт казался ему «крайне неприятным». «Хочу надеяться, – писал он, – новшество не удержится в языке или, во всяком случае, не проникнет в повседневную культурную речь. Тем не менее, эти новшества показывают тенденции в движении грамматической системы: глагол тянется к обрастанию морфемами» (Panow, 1999: 266).

Заметим: одно дело – симпатии или антипатии лингвиста, его профессиональная оценка каких-то новшеств. И другое дело – объективная фиксация этих явлений и, как сейчас принято говорить, их мониторинг во времени. Язык следует своим законам внутреннего развития, и в данном плане он не обращает внимания на рекомендации или запреты лингвиста.

Другой современный исследователь, Е.Н. Ремчукова, приводя многочисленные примеры «потенциальных имперфективов», в том числе с чередованием <о>/<а>, вроде **выхлопывать**, **раззванивать**, **отсрачивать**, **постораниваться**, приходит к следующему выводу: «В современном русском языке идет тотальное и абсолютно свободное образование вторичных имперфективов от приставочных глаголов СВ» (Remchukova, 2005: 176).

Пьяния текст четете в сп. „Чуждоезиково обучение“, кн. 4

Избрано

Фразеологията на езика е културологичен КОД

*Откъс от „Маркери на българската езикова
картина на света
(Поглед към една тематична група
фразеологизми)“*

Рени Манова

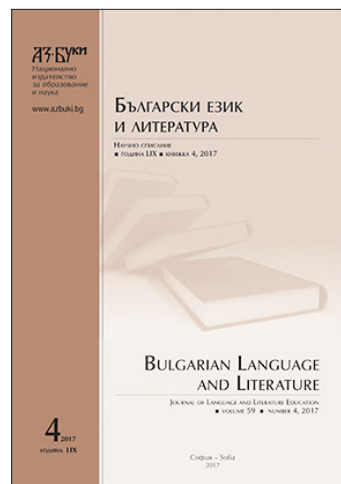
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Представите на човека за обкръжаващата го действителност биват формираны на базата на неговите собствени знания и опит и по този начин се конструира картина на света. Не бива да се забравя, че самият език функционира като епистемично средство. Важно е да се подчертае, че езиковата картина е отразена в лексиката, фразеологията, етикетните формули на дадена общност. Установените в даден социум етикетни формули при общуване, както и фразеологичните единици, свидетелстват за когнитивните модели при възприемането на обкръжаващата действителност. В процеса на изучаването на езика като чужд именно усвояването на тези компоненти на комуникацията се явяват ключови за осъществяването на пълноценна интеракция между общуващите.

В настоящия преглед ще бъде положен акцент върху част от фразеологизмите в българския език, чиято семантика е свързана с оценката на човешките качества и прояви. Разглеждането на конкретна тематична група фразеологизми позволява да се очертаят методически насоки за тяхното преподаване, като се отчита етноспецифичното им обгагряне.

Актуалността на подобен подход се обуславя в редица изследвания, като това на Федуленкова, в което се изтъква значимостта на изучаването на фразеологичния фонд като резервоар на културни

Заглавието е на редакцията

www.bel.azbuki.bg

Главен редактор

Проф. д.п.н.
Маргарита Георгиева
E-mail: m.georgieva@abv.bg

Редактор

Д-р Мая Падешка
0889 22 04 12

Тел.: 02/425 04 70
02/425 04 71

E-mail: bel@azbuki.bg

**Съдържание
на сп. „Български език
и литература“,
кн. 4/2017:**

ОТ РЕДАКЦИЯТА

*БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И КУЛТУРА ПО СВЕТА*

Маркери на българската езикова картина на света (Поглед към една тематична група фразеологизми) / *Рени Манова*

Обучение в межкултурно общуване и литература / *Мина Хубенова*

Среща на три български училища в Южна Франция / *Веселин Геренов*

ЕЗИКОЗНАНИЕ

Наречито в „Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведениям новейшей печати“ на Александър Дювернуа / *Ангелина Василева*

**РЕЦЕНЗИИ
И ИНФОРМАЦИЯ**

Юбилейна конференция за Емилиян Станев / *Радка Пенчева*

**СПЕЦИАЛНО
ПРИЛОЖЕНИЕ
НА СПИСАНИЕ
„БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
И ЛИТЕРАТУРА“****Трети форум „Българска
граматика“**

Функционално-семантичната граматика на Александър Владимирович Бондарко / *Иван Куцаров*

Идеите на Пражкия функционален структурализъм в трудовете на проф. А. В. Бондарко и проф. И. Куцаров / *Стилиян Стойчев*

Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език / *Красимира Чакърова*

Категориалност и некатегориалност във функционалната граматика на А. В. Бондарко / *Енчо Тилев*

Функционалните семантико-стилистични категории аксиологичност и оценъчност / *Андреана Ефтимова*

Функционалната граматика на М. Халидей за определяне на елементите от тематичното поле в българското просто изречение / *Елисавета Балабанова*

смисли. В тази посока е важно да се очертаят две основни твърдения.

– Фразеологията на езика е културологичен код, съхранител на историческото и културното наследство на неговите носители, играеща основна роля при реализацията на езиковите функции като оръдие на културата и средство за формиране на личността.

– Като компоненти в рамките на фразеологичните единици често се използват лексеми, които са част от най-употребяваната лексика на изучаеми език: глаголи за движение, собствени имена, соматизми, библеизми, анималистични компоненти (Fedulenkova, 2005: 37).

Важно е като отправна точка да се споменат някои по-обща теоретични изследвания, свързани с езиковата картина, преди да се премине към конкретните наблюдения.

В статията на Палмира Легурска се разглежда подробно конституирането на понятието езикова картина на света (Legurska, 2003), като се подчертава, че терминът е въведен от М. Хайдегер в статията му „Времето на картината на света“. Когато се използва понятието езикова картина, се има предвид особен вид систематизация и подредба на познанието за свят. Легурска споменава двете направления, обособили се в изучаването на езиковата картина: релативистско и универсалистско. Релативистският подход се свързва с това доколко гадени езикови единици са иманентни само за езиковата система на гадена култура и отразяват когнитивния опит на носителите на конкретен език, а универсалистският търси общите лексикални и семантични закономерности.

Релативизмът води своето начало от работите на Фр. Боас, Ег. Сепир, Б. Уорф. Идеята е, че всеки език сегментира действителността по уникален начин.

Много важни са изследванията на А. Вежбицка, които съвместяват двете парадигми: универсализъм и релативизъм. От една страна, авторката разглежда въпроса за универсалните семантични примитиви. От друга страна, Вежбицка поставя важни въпроси за връзката между езика, културата, ценностите и светоусещането на гадена общност. Авторката подчертава, че съществува тясна връзка между начина на живот в гадено общество и лексиката, която се употребява от него (Wierzbicka, 1997: 1 – 2).

Идеята на Вежбицка е, че в различните култури присъстват уникални реалии, свързани с начина на живот, хранителните навици, традиционните представи за свят. Затова е съвсем естествено, че в полския език има специални думи за означаване на задушено зеле (bigos), супа от цвекло/борш (barszcz) и сладко от сливи (powidla), които отсъстват в ан-

глийския език, където тези генотами се обозначават не със специални лексеми, а с описателни изрази *cabbage stew*, *beetroot soup*, *plum jam*. Следователно се оказва, че преносът на думи и значения от един език в друг е и пренос на натрупания културен опит.

Както отбелязва Лайънс, съществуват множество трудности при превода на думи от един език на друг. Изследователят твърди, че прилагателното име *brown* (кафяв) може да се преведе на френски език според контекста по няколко начина като *brun*, *marron*, *beige* и т.н. Той обобщава: „Тези лексикални различия между езиците често биват определяни от лингвистите по следния начин: всеки език концептуализира и сегментира действителността по свой уникален начин“ (Lyons, 1995: 90). Ключовото в приведената цитата е, че всеки език отразява реалността по свой собствен начин.

Въпросът за категоризирането и концептуализирането на обкръжаващата действителност в езика е засегнат от Лийч в неговия труд. Той дава пример с думата река, на която в английския език съответства един звуков комплекс и се разпознава една категория *river*, докато във френския език се прави диференциация между река, вливаща се в морето *fleuve*, и река, която е приток *rivière* (Leech, 1978: 30).

Савил-Тройке отбелязва, че „все още съществуват въпроси, свързани с това доколко всеки език оформя и направлява мисленето на своите носители и доколко отразява тяхната гледна точка за света“ (Saville-Troike, 1989: 33). Според изследователката съществува несъмнена корелация между формата и съдържанието на гаген език, от една страна, и убежденията, ценностите, представите, които са закодирани в културата на езиковите носители, от друга страна. Савил-Тройке подчертава, че „речникът на един език представлява каталог на онова, което се мисли като значимо за обществото, индекс на начина, по който говорещите категоризират опита, и често свидетелство за отминали културни контакти и заимствания“ (Saville-Troike, 1989: 33).

Езикова картина на света има своите универсални, инвариантни характеристики. Трябва да се подчертае, че ядрото на лексиката на всички езици съдържа думи, изразяващи универсални понятия, като *човек*, *животно*, *земля*, *вода*, *огън*.

Също така обаче в лексиката са закодирани инхерентните особености на отделната културна общност. Може да се каже, че езиковата картина представлява съвкупност от предметни, образно-нагледни представи за предметите, явленията, с които човек по-често се среща.

Изследването на релацията *език – култура* поставя въпроса за лингвистичния релативизъм, но и за универсализма като негова познавателна алтернатива. Без да се възприема като абсолютна нито една от споменатите парадигми, ще се подчертае тясната взаимовръзка между менталността и когнитивните характеристики на гагена общност и моделите на вербална репрезентация.

Езикът е културен маркер, транслятор на идентичности и аксиологически парадигми. Освен че съществуват сходни модели на осмисляне на действителността и на репрезентиране на базови концепти, носителите на всеки език сегментират действителността, която ги заобикаля, по автентичен начин. Поради тази причина изучаването на чужд език предполага запознаването с традициите, вярванията и представите, както и с ключовите реалии на общността.

Срещата с чуждата култура се случва през езика. Както отбелязва Р. Хъдсън, цитирайки Гуденъф: „Езикът на гагено общество е един аспект от неговата култура. Отношението между език и култура е като част към цяло“ (Hudson, 1995: 116). В тази посока е важно да се спомене концепцията на А. Вежбицка относно ключовите думи, които са физиономични за гагена култура. Чрез тях се представят иманентни за носителите на езика черти – начин на мислене, светоусещане и т.н. Вежбицка твърди, че ключовите думи „са особено важни и показателни за гагена култура“ (Wierzbicka, 1997: 15). Според изследването на Вежбицка на базата на честотни речници и корпуси за руския език например симптоматични са лексеми

като гуша и родина. Тези ключови гуми се явяват в пословици, поговорки, песни, заглавия на книги / художествени произведения, фразеологизми – т.е. в рамките на културните артефакти на дадена общност.

Важността на социокултурния контекст при усвояването на езика се потвърждава от наличието изследвания по етнография на комуникацията (Saville-Troike, 1989). Савил-Тройке отбелязва, че „най-забележителният принос на етнографията на комуникацията в полето на приложната лингвистика е свързан с идентифициране на онова, което изучаващият втори език трябва да знае, за да общува ефективно и съобразно ситуацията в разнообразни контексти, както и какви санкции биха се проявили вследствие на различни комуникативни недоразумения и недостатъци“ (Saville-Troike, 1989: 9).

Авторката твърди, че други съществени приноси на етнографията на комуникацията са свързани с разработване на механизми за сравняване на цели комуникативни системи при интеракцията и преноса на значение между отделните култури, както и при регистриране и анализиране на комуникативни сринове. За да се избегнат грешки и сринове, изучаващите чужди езици трябва да познават и да се съобразяват с конвенциите за общуване. Например в Китай домакинът ще настоява поне два или три пъти при отправяне на покана, но ще контролира своята настойчивост, следейки за реакциите на събеседника. От своя страна, поканеният трябва да откаже два или три пъти, преди да приеме. Първо, поканата се отклонява като проява на скромност, а после се приема индиректно. От гледна точка на невербалните средства за комуникация чрез изражението на лицето на поканения се изразява неохота, а приемането е следствие от липсата на алтернатива (Saville-Troike, 1989: 174).

Изследването на избраната тематична група фразеологизми, представляващи оценка на човешките качества и прояви, има за цел да разкрие един компонент от българската езикова картина.

Стефана Калдиева-Захариева в своето изследване засяга въпроса за фразеологизмите и останалите устойчиви изрази. Авторката извежда три критерия, които в своята цялостност оразличават фразеологичната единица от останалите устойчиви изрази. Те са: „особено, фразеологично значение, образност (която лежи в основата на поява на фразеологичните единици) и номинационна функция от II ранг, характеризираща“ (Kaldieva-Zaharieva, 2013: 32). Идеята, застъпена от авторката, е, че компонентите, изграждащи фразеологичната единица, са десемантизирани и фразеологичното значение е комплексно, цялостно, сборно. Важно за целта на настоящата работа е да се подчертае, че според Калдиева-Захариева фразеологичното значение съдържа в себе си набор от елементи, сред които познание, наблюдение, асоциации, въображение, експресия и оценъчност. Именно чрез употребата на фразеологизмите се предава оценката на говорещия за генотата, която може да бъде положителна или отрицателна.

Стефана Калдиева-Захариева се фокусира върху релацията фразеология – етноспецифика. Тя извежда някои симптоматични примери на фразеологични единици, които носят иманентните черти на българската езикова среда, като посочва механизмите, по които са се оформили. Сред тях се открояват *каквото сабя покаже* (от Ботевото стихотворение), Гюро Михайлов на пост (от действителна случка с реално лице), *мамино детенце*, *Изгубена Станка* (по заглавия на произведения от български автори) (Kaldieva-Zaharieva, 2013: 66). При изучаването на българския език като чужд е от особена значимост подобни фразеологични единици да бъдат обяснявани от гледна точка на техния произход, т.е. в какъв културен контекст са възникнали.

Руската изследователка Бабушкина разглежда езика като „когнитивната способност на човека да обработва, съхранява и предава не толкова логическото, обективното знание, колкото знанието с оценъчен характер“ (Babushkina, 2009: 11). Авторката засяга въпроса за модуса, за субективното възприятие на обективната реалност. Бабушкина се фокусира върху оценъчния характер на фразеологичните

Избрано

единици. Тя подчертава, че оценъчността се проявява по формата на характеристика на обекта, която може да бъде положителна или отрицателна. Бабушкина отбелязва, че „конотативните значения на фразеологичните единици отразяват оценъчното знание за обекта, системата от убеждения, ценности, възгледи по отношение на едно или друго явление“ (Babushkina, 2009: 11). В конкретното изследване авторката черпи емпиричен материал от фразеологични единици, изразяващи оценка към човешкия труд и дейност. Примерът, който дава Бабушкина, е симпоматичен за това как в диахронен план се оформя оценъчният характер на фразеологичната единица. На руски език фразеологизмът *тянуть (разводить) канитель*, който има разговорен характер, функционира с две значения. Първото значение е *да върши и говоря нещо монотонно, бавно*, а второто – *да отлагам, забавям изпълнението на нещо*. Бабушкина отбелязва, че тази фразеологична единица е възникнала в професионалния дискурс и по-конкретно при обработката на злато. С *канитель* се означава тънка метална нишка, чиято изработка е дълъг, труден и бавен процес. Оттам се е оформило в фразеологичното значение за обозначаване на неodobрителна оценка към забавянето и отлагането на даден процес, дейност и т.н.

Според възприетата тук концепция оценъчният фразарий на българския език трябва да бъде *антропоцентричен*. Това означава да се отчитат аксиологическите и нравствените критерии на общността, оценката на определени прояви и качества от страна на езиковите носители. Закодираната във фразеологичните единици информация е свързана с човешкия опит и неговото полагане в действителността.

Въпросът за оценъчността трябва да бъде разгледан в две посоки: положителна и отрицателна оценка. Трябва обаче да се отчитат градуалността и нюансираността, които се проявяват като одобрение, похвала, подкрепа, шеговитост при фразеологизмите с позитивен оценъчен заряд и пренебрежение, грубост, неодобрение при фразеологизмите с негативен оценъчен заряд.

Първоначалните наблюдения на емпиричния материал във *Фразеологичен речник на българския език* (1974 – 1975) и *Нов фразеологичен речник на българския език* (1993) показват, че превалира неодобрителната оценка, но госта фреквентни са и случаите на фразеологизми с ироничен и шеговит оценъчен потенциал. Това би означавало, че човекът често пъти се разграничава от нежелателни прояви и неприемливи според ценностните ориентири на обществото качества чрез езика, и по-конкретно чрез фразеологизмите, използвайки механизмите на образността и оценъчността. Следователно езикът функционира като микромодел на нравствените представи. Разбира се, става въпрос за много сложни процеси на когнитивно ниво, които не са предмет на настоящото изследване, а само биват цитирани.

Трябва да се подчертае, че Веса Кювлиева-Мишайкова откроява факта за преобладаващия дял фразеологични единици с негативна оценъчна конотация: „В не едно изследване на фразеологията в българския език, а и в други езици, е установено, че преобладаващата част от фразеологичните единици са носители на негативна оценка за човека, за негови качества, прояви, поведение“ (Kyuvtlieva-Mishaikova, 2008: 53). Авторката представя по-различен ракурс към проблематиката, като разглежда устойчиви сравнения, с които се изразяват възхитата от красотата и устремът към прекрасното. Кювлиева-Мишайкова представя примери, сред които *хубав като капка*, *хубав като картинка*, *хубава като кукла* и др.

Пълния текст четете в сп. „Български език и литература“; кн. 4